

Print ISSN: 2251-6654
Online ISSN: 2588-3542

Journal of Family Counseling and Psychotherapy

Current Issue: Volume 13, Issue 2 - Serial Number 36, March 2024
doi.org/10.22034/fcp.2024.140304.2207

Feasibility of the Jurisprudential Obligation to Perform Premarital Screening for Couples

Received: 22 - 12 - 2023

Accepted: 2 - 3 - 2024

Wrya Hafidi

Assistant Professor, Department of Shafi'i Jurisprudence, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran. w.hafidi@uok.ac.ir

Soheila Rostami

Associate Professor, Department of Shafi'i Jurisprudence, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.

Abstract

Background: The cohesion and stability of the family are the basis of having a healthy society and efficient parenting of the next generation. In religious teachings, in addition to encouraging marriage and having children, there are many propositions regarding the choice of a spouse and the preparations for marriage, the purpose of which is to strengthen the marital bond. Pre-marriage screenings are done to inform and ensure the health of couples from genetic and sexual disorders. Due to the novelty of this type of screening, it is not mentioned in religious sources, for this reason, there is a difference of opinion among contemporary jurists regarding the necessity and obligation of performing them. **Objective:** The present research was conducted with the aim of the feasibility of the jurisprudential obligation of couples to perform premarital screening. **Method:** This research was done with the descriptive-analytical method and based on library data. **Findings:** By summarizing the jurisprudential opinions, the presented views can be placed in two general categories. Some jurists are in favor of making this category of tests compulsory with reasons such as the necessity of self-preservation, prevention of disease, raising a healthy generation, etc. and on the other hand, the other group, citing reasons such as the indeterminacy and limitedness of the test results, violate People's privacy, opposition to God's destiny and the requirement of illegal conditions, etc. are against the necessity of this type of tests, or they are generally against the conduct of this type of tests. **Conclusion:** By analyzing the jurisprudential opinions, it is clear that the requirement to perform premarital screening is acceptable as one of the factors of family stability and social health, which leads to the realization of more of the purposes of Shariat than family formation; With this definition, marriage without testing does not mean the invalidity of the marriage relationship from a jurisprudential point of view.

Keywords: *premarital screening, obligation, jurisprudence, family cohesion*

Print ISSN: 2251-6654

Online ISSN: 2588-3542

Journal of Family Counseling and Psychotherapy

Current Issue: Volume 13, Issue 2 - Serial Number 36, March 2024

doi.org/10.22034/fcp.2024.140304.2207

امکان‌سنجی الزام فقهی انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج برای زوجین

پذیرش: ۱۴۰۲-۱۲-۱۲

دریافت: ۱۴۰۲-۱۰-۰۱

استادیار، گروه فقه شافعی دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

وریا حفیدی

w.hafidi@uok.ac.ir

دانشیار، گروه فقه شافعی دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

سهیلا رستمی

چکیده

انسجام و پایداری خانواده زیربنای داشتن جامعه‌ای سالم و تربیت نسل آینده است. در آموزه‌های دینی، ضمن تشویق به ازدواج و فرزندآوری، گزاره‌های متعددی در خصوص انتخاب همسر و مقدمات ازدواج وجود دارد که هدف از آن استحکام پیوند زناشویی است. آزمایش‌های قبل از ازدواج به آزمایش‌هایی گفته می‌شود که برای اطلاع و اطمینان از سلامتی زوجین از بیماری‌های ژنتیکی و مقاربتی صورت می‌گیرد. باتوجه به نوظهور بودن این دسته از آزمایش‌ها، در منابع دینی بدان‌ها اشاره نشده است، به همین دلیل در ضرورت و الزامی بودن آن‌ها میان فقهای معاصر اختلاف نظر وجود دارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی و تحلیل دیدگاه‌های فقهی در مورد امکان‌سنجی الزام شرعی زوجین به انجام این آزمایش‌ها به روش توصیفی - تحلیلی، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با استفاده از ابزار فیش‌برداری صورت گرفته است. با جمع‌بندی آرای فقهی، می‌توان دیدگاه‌های ارائه‌شده را در دودسته کلی جای داد. برخی از فقها با دلایلی همچون: وجوب حفظ نفس، پیشگیری از بیماری، پرورش نسل سالم و غیره موافق الزامی شدن این دسته از آزمایش‌ها هستند و در مقابل، دسته دیگر با استناد به دلایلی همچون: غیرقطعی و محدود بودن نتایج آزمایش، نقض حریم شخصی افراد، مخالفت با قدر خداوند و اشتراط شرط غیرشرعی و غیره مخالف الزامی بودن این دسته از آزمایش‌ها هستند و یا به‌صورت کلی با انجام این دسته از آزمایش‌ها مخالف هستند. با تحلیل آرای فقهی، مشخص می‌شود که الزام به انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج به‌عنوان یکی از عوامل پایداری خانواده و سلامت اجتماعی قابل‌پذیرش بوده که موجب تحقق بیشتر مقاصد شریعت از تشکیل خانواده می‌گردد؛ باین‌وصف، ازدواج بدون انجام آزمایش، از نگاه فقهی به معنای بطلان رابطه زوجیت نیست.

کلیدواژه‌ها: آزمایش‌های قبل از ازدواج، الزام، فقه، انسجام خانواده

مقدمه

ازدواج^۱ یکی از مهم‌ترین، پایدارترین و صمیمی‌ترین روابط میان فردی است که باعث شکل‌گیری خانواده می‌شود (Sniah, 1990 & Mukergee). در آموزه‌های دینی پیوند زناشویی و خانواده دارای جایگاهی ارزشمند است؛ چنان‌که در آیات قرآنی از آن به‌عنوان «میثاق غلیظ» یا «پیمان استوار» یاد شده (نساء/۲۱) و در انجیل نیز پیوند زناشویی، پیوندی مقدس و ناگسستنی اعلام شده است که انسان حق ندارد این پیوند مقدس و خدایی را از هم جدا کند (انجیل متی، باب ۱۹/۵-۶). احکام و قوانین متعددی در مورد شکل‌گیری، وظایف و حقوق زوجین، مسئولیت‌های مالی، تربیت فرزندان و ... در متون اسلامی وجود دارد که بیانگر اهتمام به جایگاه خانواده و اهمیت آن در ایجاد جامعه‌ای سالم و پویا است.

آرامش و احساس رضایت از زندگی، از اهداف ازدواج است (روم/۲۱). در منابع اسلامی بر کفایت زوجین در انتخاب همسر تأکید شده است و در مواردی به سلامت جسمی همسران نیز اشاره شده است (Ibn-Hanbal, ۲۰۰۱). بر اساس اصل دهم قانون اساسی به دلیل جایگاه بنیادی خانواده در اجتماع، قانون‌گذار موظف است که همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط را در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی تدوین نماید (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۱۰).

بدیهی است سلامت جسمی در کنار سلامت روحی از لوازم احساس خوشبختی و استواری پیوند ازدواج است؛ به همین دلیل در قانون حمایت از خانواده نیز به لزوم انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج تأکید شده است. در همین راستا، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مکلف است اقدامات لازم در خصوص انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج را انجام داده و دفاتر رسمی ازدواج نیز باید پیش از ثبت نکاح، گواهی صادر شده از سوی پزشکان و مراکز مورد تأیید وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی دال بر عدم اعتیاد به مواد مخدر و عدم ابتلا به بیماری‌های مذکور در قانون و نیز واکسینه شدن طرفین را از آن‌ها مطالبه و بایگانی نمایند (قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۱، ماده ۲۳). لازم به ذکر است بیماری یا اعتیاد در صورت اطلاع زوجین، مانع نکاح نبوده و در صورت مسری یا خطرناک بودن بیماری، طرفین جهت مراقبت و نظارت به مراکز تعیین‌شده معرفی می‌شوند. در مواردی که بیماری خطرناک زوجین به تشخیص وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی منجر به خسارت جنین باشد، مراقبت و نظارت باید شامل منع تولید نسل نیز باشد (قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۱، تبصره ماده ۲۳).

برای نیل به هدف غایی دین از تشکیل خانواده و عمل به اصل دهم قانون اساسی و قانون حمایت از خانواده، الزام به انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج صورت گرفته و همه زوج‌ها حتی کسانی که هیچ‌نسبتی با هم ندارند نیز باید پیش از ازدواج به انجام این آزمایش‌ها اقدام کنند تا امکان ثبت قانونی ازدواج را داشته باشند. طبیعی است که دلیل مسائل ژنتیکی در صورت وجود نسبت فامیلی زوجین، انجام این آزمایش‌ها از اهمیت و جزئیات بیشتری برخوردار است؛ بر این اساس، الزام به انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج امری پذیرفتنی به نظر می‌رسد.

1. Marriage

از سوی دیگر، آموزه‌های دینی با تأکید بر ازدواج و تشکیل خانواده، تسهیل مقدمات ازدواج را امری ضروری دانسته و الزام به انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج، خلاف این رویکرد و نوعی سخت‌گیری در امر ازدواج به شمار می‌آید. با توجه به عدم تصریح آموزه‌های دینی، اشتراط لزوم انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج، گذاشتن شرطی است که در شرع بدان اشاره نشده است. در تقابل دو دیدگاه ذکر شده، این سوال پیش می‌آید که آیا می‌توان بر اساس مبانی شرعی، انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج را امری واجب و الزامی اعلام کرد به گونه‌ای که در صورت مثبت بودن نتایج آزمایش و وجود بیماری، اجازه ازدواج به زوجین داده نشود؟ پژوهش حاضر برای پاسخ به سوال فوق، به استقرای دلایل مرتبط به این موضوع پرداخته و سعی بر آن دارد تا دلایل موافق و مخالف در این حوزه را جمع‌بندی کرده و دیدگاه فقهی مناسب را ارائه نماید.

روش

پژوهش حاضر کیفی و به شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی و بر پایه‌ی تحلیل محتواست. محتوای پژوهش با بررسی متون اصیل فقه اسلامی تدوین شده است که پس از دسته‌بندی مطالب و جمع‌بندی آرا و دیدگاه‌های متعدد، به ارزیابی، نقد، بررسی و توصیف دیدگاه‌های مختلف در این زمینه بر اساس نصوص فقهی دلایل عقلی اقدام و در نهایت، دیدگاه راجح تبیین شده است. روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش کتابخانه‌ای و اسنادی و با به‌کارگیری ابزار فیش است. پس از مراجعه به کتابخانه و جستجو و تحقیق در منابع تفسیری، حدیثی، فقهی و پزشکی معتبر و پژوهش در زمینه‌ی پرسمان مورد بحث مقاله، یافته‌های موردنظر در برگه‌های فیش گردآوری و پس از دسته‌بندی مطالب، به‌صورت نوشتار حاضر سامان داده شده است. بر این اساس، عناوین اصلی و کلیات بحث توصیف شده و درون مایه‌ی آن‌ها در یک فرایند کیفی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است.

یافته‌ها

استقرای آرای فقهی بیانگر آن است که با استناد به مقاصد شریعت و اطلاق آیات و احادیث می‌توان انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج را الزامی نمود و دلایل مخالفان همچون: احتمال خطا یا آشکار شدن مشکلات سلامتی افراد و شبیه آن، در غالب موارد اختصاصی به آزمایش‌های قبل از ازدواج نداشته و ضمن قابل اجتناب بودن، لازمه پذیرش دلایل مخالفان مستلزم ترک کلی اقدامات بهداشتی و پزشکی است. علاوه بر آن، با استناد به قواعد فقهی همچون تقدم مصالح عمومی بر مصالح فردی، امکان الزام به انجام آزمایش در کنار سایر نصوص بیش‌ازپیش آشکار می‌شود. لازم به ذکر است که از نگاه فقهی، نمی‌توان اقدام به ازدواج بدون انجام آزمایش را موجب بطلان عقد نکاح دانست، با این وصف، امکان ایجاد محرومیت‌های اجتماعی متناسب جهت اطمینان از ضمانت اجرایی آن وجود دارد.

در پژوهش حاضر، برای بررسی و تبیین دقیق‌تر موضوع، ابتدا به بیان مفهوم‌شناسی «آزمایش‌های قبل از ازدواج» پرداخته خواهد شد.

مفهوم‌شناسی «آزمایش‌های قبل از ازدواج»

آزمایش‌های قبل از ازدواج^۱ به مجموعه آزمایش‌هایی گفته می‌شود که جهت اطلاع و اطمینان از سلامتی زوجین از بیماری‌های ژنتیکی همچون: تالاسمی و هموفیلی و بیماری‌های مقاربتی همچون: سفلیس و ایدز صورت می‌گیرد. آزمایش‌های پزشکی انواع وسیعی از سنجش‌های مختلف به منظور شناسایی و سنجش عوامل مختلف بیماری هستند که بر اساس هدف، نوع و روش انجام تقسیم‌بندی می‌شوند. آزمایش‌های قبل از ازدواج جزو آزمایش‌های غربالگری به شمار می‌آیند^۲ که به منظور پیشگیری از وقوع بیماری یا تشخیص زودهنگام آن صورت می‌گیرد و از مؤثرترین شیوه‌های ارتقای سطح بهداشت و درمان به موقع بیماری به ویژه اختلالات پیش‌رونده است و به دودسته آزمایش‌های اجباری و اختیاری تقسیم‌بندی می‌شوند.

جدول شماره ۱ - تقسیم‌بندی انواع آزمایش‌های قبل از ازدواج

روش نمونه‌گیری	نوع آزمایش	آزمایش‌های قبل از ازدواج
خون	Cbc (تالاسمی یا کم‌خونی)	آزمایش‌های اجباری
خون	Vdrl (سفلیس)	
ادرار	اعتیاد	
خون	ایدز	
خون	هیپاتیت B و C	مهم‌ترین آزمایش‌های اختیاری
خون و ادرار	بیماری‌های عفونی	
خون	تشخیص گروه خون	
خون - هورمونی - سونوگرافی	ناباروری	

همچنان‌که در جدول شماره (۱) مشاهده می‌شود، از نخستین بیماری‌های مورد آزمایش قبل از ازدواج، تالاسمی^۳ یا بیماری کم‌خونی است که از طریق آزمایش CBC^F تشخیص داده می‌شود. CBC به معنای شمارش کامل خون است و به منظور بررسی وضعیت خونی زوجین انجام می‌شود. در صورت ابتلای هر دو زوج به تالاسمی، احتمال ابتلای نوزاد به این بیماری افزایش یافته، بنابراین زوجین حتماً باید مشاوره ژنتیکی ویژه انجام دهند (Rikos & Others, 2021). بیماران مبتلا به تالاسمی ماژور، به علت داشتن مشکلات فراوان جسمی، معمولاً عمر طولانی نداشته و مراقبت‌های پزشکی ویژه‌ای را نیاز خواهند داشت (Akbari Gelvardi & others, 2022).

سفلیس^۵ یک بیماری مزمن عفونی مسری و عامل آن تریپونما پالیدوم^۶ بوده و رایج‌ترین آزمایش تشخیص سفلیس، VDRL^۷ است (Ayatollahi & Zare', 1385). با توجه به دوره نهفتگی بیماری سفلیس، آزمایش VRDL در این دوره، قادر به تشخیص دقیق نبوده و همچنین در صورت ابتلای به بیماری‌های ویروسی و تزریق واکسن مربوطه، تبخال تناسلی، HIV، مالاریا و...

1. Premarital Tests
2. Screening
3. Thalassemia
4. Complete Blood Count
5. Syphilis
6. Treponema pallidum
7. Venereal Disease Research Laboratory

احتمال مثبت بودن جواب وجود دارد (Young, 2000)؛ لذا در صورت مثبت بودن جواب آزمایش، نیاز به بررسی‌های دقیق‌تر آزمایشگاهی وجود دارد.

سومین آزمایش الزامی پیش از ازدواج، آزمایش اعتیاد^۱ است. با توجه به اینکه قسمت عمده مواد مخدر از طریق ادرار دفع می‌شود، آزمایش ادرار اصلی‌ترین روش تشخیص اعتیاد است، با این وصف به دلیل آنکه پس از گذشت دو هفته از مصرف مواد معمولاً میزان مواد دفع شده در ادرار کاهش می‌یابد، تشخیص آن از طریق آزمایش ادرار اطمینان بخش نبوده و به جای آن می‌توان از آزمایش خون، بزاق و مو استفاده کرد. با توجه به اینکه مصرف داروهای آرام‌بخش و آنتی‌هیستامین‌ها می‌تواند در مثبت شدن آزمایش اعتیاد تأثیرگذار باشد؛ لذا علاوه بر قطعی نبودن نتیجه اولیه آزمایش، از زوجین درخواست می‌شود در صورت استفاده از داروی خاص آن‌را اطلاع دهند.

آزمایش‌های فوق، جزو آزمایش‌های اصلی و الزامی پیش از ازدواج هستند و چنانکه گذشت با احتمال خطا همراه است و دستیابی به نتیجه قطعی نیازمند انجام آزمایش‌های بیشتر است. با توجه به آثار مثبت آزمایش‌های قبل از ازدواج و جنبه‌های فردی و اجتماعی آن، در خصوص الزامی بودن این دسته از آزمایش‌ها در منابع فقهی اختلاف نظر وجود دارد که در ادامه بدان اشاره می‌شود.

دیدگاه‌های فقهی درباره جایگاه و الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج

با توجه به نوظهور بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج، حکم مشخصی در خصوص جواز و یا وجوب این دسته از آزمایش‌های در متون دینی وارد نشده و این امر سبب اختلاف در بیان حکم جواز یا وجوب این دسته از آزمایش‌ها شده است. با گردآوری و جمع‌بندی آرای فقهی در خصوص مشروعیت و الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج، می‌توان دیدگاه‌های بیان شده را در دودسته کلی موافقان و مخالفان قرار داد. در ادامه به بیان این دیدگاه‌ها پرداخته می‌شود.

۱-۴- دیدگاه موافقان آزمایش‌های قبل از ازدواج

غالب فقهای معاصر با استناد به آیات، احادیث و قواعد فقهی قائل به جواز آزمایش‌های قبل از ازدواج هستند و معتقدند جایز است قانون‌گذار پیش از اجرای صیغه عقد و ثبت قانونی آن، زوجین را به انجام آزمایش‌های پزشکی ملزم نموده و پس از دریافت تأییدیه پزشک مبنی بر عدم وجود مشکل، اجازه ازدواج را داشته باشند (Basharat, 2019؛ Ibn e Hadid, 2014). موافقان به دلایل متعددی از آیات، احادیث، قواعد فقه و مقاصد شریعت استناد کرده‌اند که اصلی‌ترین دلایل آن‌ها عبارتند از:

۱- وجوب پیش‌گیری از بیماری در آموزه‌های دینی

در قرآن به بیماری‌های روحی و جسمی اشاره شده و پیامبر (ص) نیز فرموده‌اند خداوند هیچ بیماری را نازل ننموده مگر آنکه برای آن شفایی نیز نازل کرده است^۲ (Bukhari, 2012). خداوند انسان را در بهترین هیأت خلق نموده^۳ و در آیات متعددی از

1. Addiction

۲ - قَالَ النَّبِيُّ (ص): «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً»

۳ - لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (تین: ۴)

قرآن همچون آیات ۱۹۵ سوره بقره^۱، ۷۴ سوره فرقان^۲ و ۴۶ سوره کهف^۳ بر سلامتی و وجوب حفظ آن و نهی از آسیب زدن به خود، تأکید بر نسل طیب، زینت بودن فرزندان اشاره شده است که لازمه همه آنها، سلامتی و تلاش برای حفظ آن است (Basharat, 2019). همچنین در آموزه‌های دینی، به بیماری‌های غیرمسمی و مسمی و لزوم پرهیز از بیماری‌های مسمی اشاره شده است. چنان که پیامبر (ص) در مورد بیماری‌های غیرمسمی فرموده‌اند: «سرایت بیماری، بدبینی و بدشگونی وجود ندارد»^۴ (Ibn-Rashed, 1983) و در مورد بیماری‌های مسمی همچون جذام به لزوم پرهیز دستور داده و فرموده‌اند: «همچنان که از شیر فرار می‌کنید، از شخص جذامی نیز پرهیز نمایید»^۵ (Bukhari, 2012). در روایت دیگری نیز سفارش کرده‌اند که «افراد سالم با بیمارها در یک مکان نباشند» (Ibn Habban, 2012).^۶ لازم به ذکر است ابتلای فرد به بیماری مسمی به معنای جواز تحقیر شخصیت او نیست؛ بلکه در برخورد با این دسته از بیماران باید رفتار سنجیده و متناسب داشت؛ چنانکه عبدالله بن عباس بر لزوم رفتار صحیح با جذامیان تأکید کرده است. (Ibn-Abi-sheybah, 1999).

با نگاهی جامع به آموزه‌های دینی، ضمن پذیرش بیماری و تأکید بر رعایت شخصیت معنوی بیماران مبتلا به امراض مسمی و یا نادر، باید با شناخت دقیق بیماری‌ها، در نحوه تعامل با آنها تفاوت قائل شد و در صورت مسمی بودن بیماری، واجب است ضمن شناخت ماهیت و شیوه انتقال آن، از سرایت آن خودداری نمود. باتوجه به اینکه ازدواج یکی از عوامل مؤثر بر انتقال برخی از بیماری مسمی است، از این رو انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج جهت اطمینان از سلامت زوجین و اطلاع آنها ضروری است.

۲- وجوب حفظ جان از نگاه مقاصد شریعت

نعمت حیات به‌عنوان نخستین و اساسی‌ترین نعمت به شمار آمده و حفظ آن از مقاصد ضروری شریعت است. «مقاصد» جمع «مقصد» به معنای هدف و غایت است (Fayoumi, 1987؛ Ibn-Manzur, 1414). مقاصد شریعت به معنای غایات و حکمت‌هایی است که خداوند در اوامر و نواهی شریعت اراده کرده تا زمینه اصلاح امور دنیوی و اخروی را محقق سازد (Hafidi, 1399)؛ به عبارت دیگر، مقاصد شریعت بیان‌کننده غایت‌مندی شریعت در قانون‌گذاری و تشریح احکام است. اصلی‌ترین مقاصد شریعت حفظ ضروریات یا مصالح ضروری هستند (Razi, 1418؛ Shatibi, 1997) و عبارتند از: حفظ دین، حفظ نفس، حفظ عقل، حفظ نسب، حفظ مال (Ghazali, 2015؛ Shawkani, 1419).

در کنار آیات و احادیث متعدد، قواعد فقهی فراوانی نیز بر ضرورت حفظ نفس تأکید دارند که تحقق آنها مقدمه یا لازمه حفظ نفس است. از جمله قواعد فقهی ناظر بر حفظ نفس قاعده «لا ضررَ و لا ضرارَ فی الاسلام» است (Shatibi, 1997). بر اساس این قاعده هیچ کس حق آسیب رساندن به دیگران و خود را ندارد و با توجه به آنکه ابتلا و سرایت بیماری

۱ - وَ لَآ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ

۲ - وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ

۳ - الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

۴ - قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) «لَا عَدْوَى وَلَا صَفَرَ وَلَا هَامَةَ»

۵ - قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): «لَا عَدْوَى وَلَا طَيْرَةَ وَلَا هَامَةَ وَلَا صَفَرَ، وَفِرَّ مِنَ الْمَجْدُومِ كَمَا تَفِرُّ مِنَ الْأَسَدِ»

۶ - قَالَ النَّبِيُّ (ص) «لَا يُورِدَنَّ مُمْرِضٌ عَلَيَّ مُصِحًّا»

موجب آسیب به بیمار و افراد دیگر می‌شود؛ لازم است از سرایت آن جلوگیری شود (Ibn e Hadid, 2014)؛ لذا باتوجه به امکان شناخت و پیشگیری از بیماری‌ها به وسیله آزمایش‌های قبل از ازدواج و سایر آزمایش‌ها، ضرورت و لزوم این دسته از آزمایش‌ها بر اساس مقاصد شریعت قابل تأیید است.

همچنین بر اساس قاعده فقهی «مقدمه واجب، واجب است» (Razi, 1418) نیز لزوم انجام آزمایش‌های پزشکی آشکار می‌گردد. توضیح آنکه حفظ جان به‌عنوان یکی از مقاصد شریعت واجب بوده و بر اساس قاعده اخیر، لوازم و مقدمات آن نیز واجب است که بر این اساس، مقدمات پزشکی و بهداشتی و عمل به راهکارهای پزشکی ضروری و الزامی است (Basharat, 2019).

از دیگر قواعد فقهی ناظر بر وجوب حفظ نفس، قاعده «التابع تابع» (Suyuti, 1990). بر اساس این قاعده، پذیرش یک امر مستلزم پذیرش توابع و لوازم آن است و حکم توابع یک امر، حکم اصل آن خواهد بود. برخی از طرفداران الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج معتقدند انتقال بیماری‌های مختلف و یا معلولیت‌های شدید از طریق ازدواج، موجب مشکلات خانوادگی و اجتماعی می‌شود باید از بروز آن‌ها اجتناب کرد (Ghanimah, & Safieh, 2016)؛ از آنجا که تابع و نتیجه ازدواج‌های مشکوک، آثار ناخوشایندی خواهند داشت که قابل شناسایی و اجتناب است؛ لذا ضرورت این دسته از آزمایش‌ها بر اساس قاعده فوق آشکار می‌شود.

۳- احساس آرامش و خوش‌بختی

از اهداف اصلی زندگی، رسیدن به خوش‌بختی و احساس آرامش در زندگی است و خداوند در آیه ۲۱ سوره روم^۱ آرامش را به‌عنوان یکی از اهداف تشریح ازدواج و تشکیل خانواده و مایه محبت و رحمت بیان کرده است (Tabari, ۲۰۰۰). اساس آرامش و محبت در خانواده، تفاهم و تشابه همسران بوده که این امر سبب انسجام خانوادگی و پیوندهای عمیق عاطفی شده و در نتیجه انسجام اجتماعی را به‌دنبال خواهد داشت (Zuhayli, 2009). از نظر برخی از مفسران همچون عبدالله بن عباس و مجاهد، منظور از محبت و رحمت در آیه فوق، فرزند و زناشویی است (Qurtubi, 1964)، با این وصف غالب مفسران، این تفسیر محدود را نپذیرفته و سکون و آرامش را نتیجه کفایت و همسانی زوجین از حیث فکری، اقتصادی، فرهنگی و خانوادگی دانسته‌اند (Shirazi, 1995) و معتقدند هر چند ازدواج دو نفر غیرکفء باعث ابطال عقد نمی‌شود؛ با این وصف، به دلیل احتمال بروز اختلاف و منافات با هدف تشکیل خانواده، آن‌را پیشنهاد نمی‌کنند.

در کنار کفایت و همسانی زوجین، از عوامل تأثیرگذار بر تداوم آرامش و استحکام خانواده، سلامت جسمی و جنسی افراد است. در آزمایش‌های قبل از ازدواج، شایع‌ترین بیماری‌های مسری مقاربتی و ارثی، مورد آزمایش قرار می‌گیرند تا با اطمینان از سلامت زوجین، آرامش زندگی مشترک را تضمین نموده و یا از احتمال بروز مشکلات زندگی مشترک کاسته شود (Ibn e Hadid, 2014؛ Bouhale, 2015)؛ از این‌رو انجام این دسته از آزمایش‌ها، مقدمه تحقق هدف از تشکیل خانواده بوده و الزام به انجام آن‌ها زمینه تحقق اهداف شارع را فراهم می‌سازد.

۱ - وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً

۴- پرورش نسل سالم

ازدواج در کنار آرامش و تأمین نیازهای متعدد، موجب فرزندآوری می‌شود و مقدمه تربیت نسل سالم و جامعه پایدار است. در آیات ۴۶ سوره کهف^۱ و ۷۲ سوره نحل^۲، فرزندان و نوادگان به‌عنوان زینت‌ها و نعمت‌های خداوند در زندگی دنیا معرفی شده و در احادیث نیز بر فرزندآوری تأکید شده است (Nasali, 1930)^۳. هرچند ناباروری در نگاه دینی موجب کاستن از اهمیت و جایگاه همسر نمی‌گردد. چنان‌که همسر حضرت ابراهیم (ع)^۴ و همسر حضرت زکریا (ع)^۵ هر دو نابارور بودند؛ با این وصف، این موضوع موجب نشده بود که این دو پیامبر از همسران خویش جدا شده و آن‌را دلیلی بر ناسازگاری خانوادگی یا جدایی از همسران خویش قرار دهند (Samarkandi, 1993).

پرورش نسل سالم به‌عنوان یکی از اهداف ازدواج صرفاً جنبه تربیت عاطفی و روانی ندارد، بلکه شامل سلامت جسمانی نیز می‌گردد (Baghawi, 2002؛ Qurtubi, 1964)، بنابراین، امروزه که از طریق آزمایش‌های پزشکی، اصلی‌ترین بیماری‌های ژنتیکی و مقاربتی شناسایی شده، خودداری از انجام این آزمایش‌ها، نوعی به‌هلاک انداختن نفس به‌شمار می‌آید که مخالف آموزه‌های قرآنی است. همچنین از نگاه فقهی، در صورت کتمان بیماری و عدم صداقت در ازدواج، اجازه طلاق به طرف مقابل داده می‌شود؛ چنان‌که پیامبر (ص) با زنی از قبیله بنی‌غفار ازدواج کرد و پس از آنکه در پهلوی آن زن آثار بیماری پوستی پسی را مشاهده کرد، به او گفت که به نزد خانواده خویش باز گردد و فرمود: «نسبت به من فریب کاری کردید» (Beyhaqi, 1989؛ Esfahani, ۲۰۰۶). بر این اساس است که زوجین باید در آغاز زندگی، در کمال صداقت اقدام به تشکیل خانواده نمایند و در صورت وجود مشکل یا بیماری آن‌را مطرح کرده تا طرف مقابل آگاهانه شرایط موجود را پذیرفته و در صورت عدم پذیرش از مشکلات عدیده‌ای که در آینده به‌وجود می‌آیند، جلوگیری نماید.

۵- آباد ساختن زمین

از دیگر دلایل طرفداران ضرورت انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج، استناد به لزوم آباد کردن زمین است. توضیح این که بر اساس آیه ۶۱ سوره هود^۶ و دیگر آیات و احادیث، خداوند مسئولیت عمران و آبادی زمین را به انسان سپرده است و عمران زمین از واجبات بوده (Ibn-Arabi, 2003) و به دلیل اطلاق و عام بودن آیه، شامل حفظ و عدالت اجتماعی، صلاح عقل و جسم و استفاده صحیح و مدیریت همه منابع زمین است (Fassi, 1993؛ Malik, ۲۰۱۳؛ Ibn-Hanbal, 2001). بر اساس این دسته از آموزه‌های دینی، علمای مسلمان معتقدند آبادی و عمران زمین به هر شکل و در هر زمانی واجب است (Manawi, 1356). بدیهی است که حفظ و سلامت جسمی و روحی انسان به‌عنوان یکی از مصادیق بارز عمران زمین واجب بوده و مشمول امر به عمران و آبادی زمین می‌گردد.

۱ - الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

۲ - وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنًا وَحَفْذَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ

۳ - قَالَ النَّبِيُّ (ص): «تَزَوَّجُوا الْوُدُودَ الْوُلُودَ فَإِنِّي مُكَائِرٌ بِكُمْ الْأُمَمَ»

۴ - فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (ذاریات / ۲۹)

۵ - قَالَ رَبِّ أَتَى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا (مریم / ۸)

۶ - اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا

از نگاه دینی، خداوند انسان را در بهترین هیأت خلق کرده^۱، به همین دلیل هرگونه تغییر و یا دست کاری در خلقت؛ جز در موارد ضرورت پزشکی، حرام است (نساء/۱۱۹)^۲. یکی از قواعد فقهی که دلایل عقلی نیز بر صحت و لزوم آن تأکید دارند، قاعده مشهور «مقدمه واجب واجب است» (Razi, ۱۴۱۸) است. باتوجه به آنکه عمران و آبادی زمین به صورت عام بر انسان واجب است، مقدمات آن نیز واجب بوده که یکی از آن‌ها تلاش برای حفظ سلامت انسان و نسل بشری است. پیامبر (ص) نیز دستور داده است (Muslim, 1995؛ Ibn-Majah, 1952)، برای داشتن نسلی سالم، سعی در انتخاب همسرانی شایسته، سالم و پاکدامن (Ibn-Majah, 1952؛ Ibn-Abi-sheyhah, 2015) داشته باشند و با پرهیز از ازدواج‌های مشکوک، احتمال تولد فرزندان ضعیف و ناتوان را کاهش دهند (Bouhale, 2015). وجوب عمران در زمین و وجوب حفظ سلامتی و مقدمات آن در نگاه دینی، ضرورت هرگونه اقدام پیشگیرانه پزشکی که منجر به حفظ سلامتی نسل و فرزندان شود را می‌توان از نصوص استنباط کرد و آزمایش‌های قبل از ازدواج نیز که در راستای تحقق همین اصل می‌باشند، با استناد به دلایل مذکور ضروری و الزامی است.

دلایل فوق مهم‌ترین دلایل طرفداران الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج بود که بدانها اشاره شد. دلایل جزئی دیگری نیز برای اثبات ضرورت و وجوب بیان شده که به خاطر اجتناب از اطاله کلام و تکرار از بیان آن‌ها صرف نظر می‌گردد.

۲-۴- دیدگاه مخالفان الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج

در مقابل اکثر فقها، برخی از اندیشمندان با انجام یا الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج مخالف بوده و به دلایل نقلی و عقلی انجام و یا الزام به انجام این دسته از آزمایش‌ها را موجب آسیب به سلامت روانی افراد، نقض حریم خصوصی و یا منافی با هدف شارع در تسهیل ازدواج و قدر الهی دانسته‌اند. با گردآوری و جمع‌بندی دیدگاه مخالفان، می‌توان اصلی‌ترین دلایل دیدگاه اخیر را به صورت زیر بیان نمود:

۱- غیرقطعی، محدود و ناکافی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج

از اصلی‌ترین دلایل مخالفان وجوب آزمایش‌های پیش از ازدواج آن است که نتایج این دسته از آزمایش‌ها، غیرقطعی و احتمالی هستند (Ibn e Hadid, 2014) و دلیلی قطعی برای کشف بیماری‌های زوجین نمی‌باشند؛ علاوه بر این، در مواردی با وجود رضایت بخش بودن نتایج آزمایش، انتقال بیماری به همسر یا فرزند مشاهده شده که بیانگر ناکارآمد بودن این دسته از آزمایش‌ها است (Ashgar, 2000؛ Ghanimah, & Safieh, 2016). بر فرض قطعیت نتایج آزمایش‌های مذکور، به دلیل عدم اشراف علم پزشکی بر جهش‌های ژنتیکی و چگونگی انتقال اوصاف ارثی و بیماری‌های زمینه‌ای، نمی‌توان با اطمینان به این دسته از آزمایش‌ها حکم وجوب و الزامی بودن آن‌ها را پیش از ازدواج صادر نمود و یا آن‌ها را مبنای حکم قرار داد (Abdullah, 2007؛ Kilani, ۲۰۱۱). علاوه بر غیرقطعی بودن نتایج، مشکل دیگر این دسته از آزمایش‌ها، محدود بودن آن‌ها است به گونه‌ای که همه بیماری‌های لازم در آن پیش‌بینی نشده و تنها به بررسی تعداد اندکی از بیماری‌ها همچون

۱ - لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ

۲ - وَآمَرْنَاهُمْ فَلْيَعْبُدُوا اللَّهَ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا

تالاسمی، سفلیس، ایدز ... پرداخته می‌شود و بسیاری از بیماری‌های تأثیرگذار دیگر نادیده گرفته شده است (Abdullah, 2007) که این امر اطمینان‌بخشی و الزام آور بودن این دسته از آزمایش‌ها را با اشکال مواجه می‌سازد.

در نقد این دو دلیل باید گفت از لحاظ فقهی منفی بودن نتیجه آزمایش به معنای حرمت و باطل شدن ازدواج دو نفر نبوده و زوجین با اطلاع و پذیرش از بیماری طرف مقابل اجازه ازدواج با همدیگر را دارند؛ هر چند باتوجه به دلایلی که در بخش پیشین بدانها اشاره شد، همچون حرمت آسیب زدن به جسم، وجوب حفظ سلامتی و ... احکام اخلاقی فردی برای زوجین توصیه می‌شود؛ اما مانع ثبوت زوجیت، صحت و آثار عقد نکاح نیست. از سوی دیگر، برای اطمینان‌بخشی از نتایج آزمایش، زوجین می‌توانند با درخواست انجام آزمایش‌های دقیق و تخصصی‌تر و تکرار آن در مراکز پزشکی مجهزتر، خطا و احتمال‌های مذکور را به حداقل رسانده و احتیاط لازم که در فقه و پزشکی مورد تأکید است را رعایت کنند. در مورد محدود بودن تعداد آزمایش‌ها نیز می‌توان گفت به درخواست زوجین و جهت اطمینان بیشتر آن‌ها امکان انجام آزمایش‌های تکمیلی و دقیق‌تر وجود دارد؛ لذا این دو مورد را نمی‌توان، دلایل کافی برای مخالفت با الزام به انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج دانست.

۲- نقض حریم شخصی افراد و رسوایی اجتماعی

دلیل دیگر دلایل مخالفان اجباری شدن آزمایش‌های قبل از ازدواج آن است که الزامی شدن این دسته از آزمایش‌ها، نقض و لطمه زدن به حریم شخصی افراد است که مخالف اصول کلی شریعت و قوانین اجتماعی است (Ibn e Hadid, ۲۰۱۴). چون در صورت مثبت بودن نتایج آزمایش، احتمال دارد این امر موجب سرخوردگی فرد شده و آشکار شدن نتایج آزمایش منجر به رسوایی فردی یا خانوادگی به‌ویژه در مورد ابتلا به بیماری‌های مقاربتی همچون سفلیس، ایدز و موارد مشابه آن گردد (Ghanimah, & Safieh, 2016).

در آیات متعددی همچون آیه ۵۳ سوره احزاب به حرمت و جایگاه حریم شخصی و معنوی اشاره شده و وجوب اجازه گرفتن^۱ حرمت غیبت، دروغ، افتراء، بهتان و... مورد تأکید قرار گرفته است. در احادیث نیز اجازه مجازات افرادی که حریم خصوصی را نقض می‌کنند، داده شده است^۲ (Bukhari, 2012). با این وصف، لزوم رعایت حریم خصوصی افراد، منافی انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج نیست. با توجه به اینکه، افراد بیمار تا زمانی که قصد ازدواج و تشکیل خانواده نداشته، مجبور به انجام آزمایش‌های پزشکی نیستند؛ لذا فردی که قصد ازدواج دارد، با خواستگاری از طرف مقابل و یا پاسخ مثبت دادن به آن، به حریم شخصی خانواده دیگر وارد می‌شود و برای شروع زندگی مشترک و حفظ حقوق دیگران، باید انجام آزمایش‌های پزشکی را بپذیرد؛ بنابراین، انجام این آزمایش‌ها در زمان خواستگاری، برای تحقق اهداف جدی‌تر و پیشگیری از معضلات بهداشتی و اجتماعی بالاتر امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است.

در مورد رسوایی فردی یا خانوادگی نیز دلایل اخلاقی متعددی در خصوص لزوم حفظ اسرار و امانت‌داری وجود دارد؛ لذا رازداری جزو اخلاق حرفه‌ای پزشکان است که با مسائل پنهانی بیماران در ارتباط هستند و خداوند در آیه ۱۴۸ سوره

۱ - يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ

۲ - قَالَ النَّبِيُّ (ص): «لَوْ عَلِمْتُ أَنَّكَ تَنْظُرُ، لَطَعَنْتُ بِهَا فِي عَيْنِكَ. إِنَّمَا جُعِلَ الْإِذْنُ مِنْ قِبَلِ الْأَبْصَارِ»

مانده^۱، ضمن تأکید بر حرمت آشکار کردن نهانی‌ها، اجازه داده است که در صورت ظلم به افراد، جایز است ماهیت ظالم را آشکار شده تا دیگران از گزند او در امان بمانند (Samaani, 1997). در ازدواج نیز اطلاع ندادن و مبتلا کردن افراد دیگر، ظلمی آشکار در حق آنهاست و جلوگیری از آن واجب است؛ لذا از باب ضرورت، اطلاع زوجین از مشکلات سلامتی یکدیگر امری ضروری است؛ ولی بازگو کردن آن در غیر این حوزه جایز نبوده و از مراجع قانونی امکان پیگیری آن وجود دارد.

۳- منافات آزمایش‌های پزشکی با اهداف شارع

برخی از مخالفان الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج، معتقدند این دسته از آزمایش‌ها با هدف اصلی شارع از ازدواج منافات دارند؛ چون در آیه ۲۱ سوره روم^۲ خداوند هدف از ازدواج را سکون، آرامش، محبت و مهربانی بیان کرده و فرزندآوری از مقاصد و اهداف اصلی شارع در ازدواج نبوده و در موارد زیادی افراد صرفاً به هدف تشکیل خانواده، ازدواج می‌کنند؛ همچنان که این امر در ازدواج افراد مسن مشخص است (Basharat, 2019)؛ بنابراین، آزمایش‌های مربوط به نازایی زوجین که منجر به کاهش آمار ازدواج یا برهم خوردن وعده آن می‌گردد، منافی اهداف شارع بوده و انجام آن‌ها جایز نیست.

در نقد این استدلال باید گفت در آموزه‌های دینی به جایگاه و اهمیت فرزندآوری اشاره شده است. آیات قرآن، فرزندان و نواده‌گان را به‌عنوان زینت زندگی دنیا و از نعمت‌های الهی معرفی کرده و پیامبر (ص) نیز به فرزندآوری تشویق نموده و سفارش کرده است که با همسران مهربان و بارور ازدواج کنید (Nasa'i, 1930). با این وصف، نداشتن فرزند و ناباروری یکی از زوجین دلیلی برای ناسازگاری و یا کاستن از جایگاه آن‌ها نمی‌باشد. همچنین باید در نظر داشت که آزمایش باروری جزو آزمایش‌های الزامی و اجباری پیش از ازدواج نبوده و تنها به درخواست زوجین، این دسته از آزمایش‌ها صورت می‌گیرد و یا در صورتی که خویشاوندان نزدیک زوجین مبتلا به مشکلات باروری باشند به پیشنهاد پزشک و درخواست آن‌ها اقدام به انجام آزمایش‌های تکمیلی می‌گردد؛ از این رو این دلیل، مبنای مناسبی برای مخالفت با انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج به نظر نمی‌رسد.

۴- مخالفت با قدر خداوند و غیرشرعی بودن الزام زوجین به انجام آزمایش

برخی با استناد به علم و تقدیر خداوند با الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج مخالفت کرده و معتقدند خداوند متعال هر امری را که اراده کرده است، محقق خواهد شد و تقدیر امور مشخص است و آزمایش‌های مذکور تأثیری در تغییر تقدیر نخواهد داشت و در صورتی که تقدیر فردی ابتلا به بیماری باشد، محقق خواهد شد؛ هم‌چنان که نسل‌های گذشته بدون نیاز به آزمایش‌های قبل از ازدواج، تشکیل خانواده داده و مشکلات جسمی چندانی مشاهده نشده است. علاوه بر این، تقدیر در

۱- لَا يُجِبُ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ

۲- وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً

خلقت بشر آن نیست که بدون بیماری و در صحت همیشگی باشد؛ بنابراین، الزام به انجام آزمایش‌ها، احجاف و ستمی در حق مبتلایان به بیماری‌های ارثی و یا دارندگان مشکلات ژنتیکی است (Najjar, 1425).

در نقد دیدگاه فوق می‌توان گفت پذیرش قضا و قدر الهی منافاتی با استفاده از امکانات پزشکی و بهداشتی ندارد و از نگاه دینی، پیشرفت بشر نیز جزو تقدیر الهی بوده و در هر زمان مقدر شده است که چه امکانات یا داروهای در اختیار بشر قرار گیرد؛ به همین دلیل است که خداوند دستور داده است که انسان از اسباب و ابزارهای مادی بهره‌مند شود (Ibn e Hadid, 2014). از دلایل جواز استفاده از امکانات بهداشتی، عمل صحابه است که در هنگام بازگشت از بیت المقدس در مسیر شام، به دلیل شیوع طاعون در شام، مسیر بازگشت را تغییر دادند و عمر بن خطاب در پاسخ به اعتراض به تغییر مسیر، گفتند: «از یک تقدیر خداوند به تقدیر دیگر پناه می‌بریم» و عبدالرحمان بن عوف در تأیید این برداشت از دین، حدیثی از پیامبر (ص) نقل کرد که ایشان فرموده‌اند: اگر در سرزمینی بودید که در آن بیماری مسری شایع شده بود، از آن سرزمین خارج نشوید و اگر در خارج بودید، بدان داخل نشوید (Bukhari, 2012). بر این اساس، انتخاب بهترین و اطمینان‌بخش‌ترین روش و استفاده از امکانات پزشکی نیز جزوی از تقدیر است.

از نظر جمهور مذاهب فقهی، عقد ازدواج دارای پنج رکن است که عبارتند از: زوج، زوجه، ولی زوجه، صیغه عقد و شاهدان (Sarakhsi, 1993؛ Khalil, 2000؛ Omrani, 2000) و تنها از نظر فقه امامیه، حضور ولی و شاهدان جزو ارکان عقد نکاح به شمار نیامده و حضور آن‌ها در مجلس عقد استحبابی است (Aamili, 1389) و در شروط و ارکان هیچ یک از مذاهب اسلامی، آزمایش‌های قبل از ازدواج به عنوان شرط یا رکن ازدواج بیان نشده است؛ اما با استناد به قاعده فقهی «المصالح العامه مقدمه علی المصالح الخاصه» (Shatibi, 1997) می‌توان الزام آن را استنباط کرد. قاعده مذکور در فقه اسلامی بیانگر آن است که در صورت وجود مصلحت عمومی باید آن را بر مصالح فردی مقدم نمود. بر اساس این قاعده، در صورتی که کاری موجب تحقق منافع و مصالح عمومی گردد و با مصالح فرد یا صنف خاصی در تعارض باشد، باید مصالح عمومی مقدم گردد. عمل به این قاعده، می‌تواند اطمینان از سلامت زوجین و نسل بعدی را افزایش دهد که این امر علاوه بر آثار مثبت اجتماعی، بسیاری از ناسازگاری‌های زوجین و سایر مشکلات را مرتفع خواهد کرد؛ لذا با استناد به قاعده «مصلح عمومی» امکان الزام به انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج وجود دارد؛ هر چند که در کتب فقهی بدانها اشاره نشده باشد.

علاوه بر دلایل فوق، دلایل دیگری همچون: انزوا و ناامیدی افراد (Ghanimah, & Nafisah, 2004؛ 2016؛ Safieh)، افزایش روابط پنهانی خطرناک (Nafisah, 2004)؛ تحمیل هزینه‌های آزمایش بر زوجین و غیرشرعی بودن آن (Ghanimah, & Safieh, 2016؛ Ibn e Hadid, 2014؛ AbU-kilah, 2008) و غیره، از سوی مخالفان الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج ارائه شده است که همگی با استناد به قاعده «تقدم مصالح عمومی بر مصالح فردی» قابل نقد است. با جمع‌بندی دلایل مخالفان الزامی بودن آزمایش‌ها، مشخص می‌شود غالب دلایل مذکور اختصاص به شناسایی بیماری‌ها و آزمایش‌های قبل از ازدواج نداشته و در مورد سایر بیماری‌ها و آزمایش‌ها صدق کرده و پذیرش آن به معنای پذیرش ترک هر نوع اقدام پزشکی است که این رویکرد مخالف دستورات صریح دینی است. احتمال آشکار شدن عیب و بیماری و رسوایی فردی نیز از اموری است که در مبانی اخلاقی دینی و اخلاق حرفه‌ای پزشکی بر آن تأکید شده و حفظ اسرار نوعی

امانت به شمار آمده و افشای آن، خیانت در امانت تلقی شده و در صورت ثبوت تخلف کادر پزشکی، امکان پیگیری آن از سوی مراجع قضایی وجود دارد.

بنابراین می‌توان گفت هر چند الزام به آزمایش‌های قبل از ازدواج در نصوص شرعی مورد اشاره قرار نگرفته است؛ اما با توجه به همراستایی این دسته از آزمایش‌ها با اهداف کلی شارع و تحقق مقاصد شریعت می‌توان از باب مصالح عمومی به الزامی بودن آن‌ها بر اساس مبانی دینی اقدام نمود. شایان ذکر است که الزامی بودن این دسته از آزمایش‌ها به معنای شرط صحت بودن آن از نگاه فقهی نیست؛ بدین معنا که اگر دو نفر بدون انجام آزمایش، ازدواج نمایند، از نگاه دینی نمی‌توان حکم به بطلان ازدواج داده و رابطه آن‌ها را زنا تلقی کرد و احکام زنا را بر آن‌ها اجرا نمود؛ بلکه صرفاً می‌توان با محرومیت از برخی از تسهیلات اجتماعی، ضمانت اجرایی آن‌را افزایش داد.

نتیجه‌گیری

ازدواج، یکی از پایدارترین پیوندهای جامعه بشری است و استحکام آن زیربنای انسجام جامعه و تربیت نسلی سالم است. در آموزه‌های دینی، راه‌کارهای متعددی برای پایداری خانواده ارائه شده است. تأکید بر کفالت و همسانی زوجین در آموزه‌های دینی به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر انسجام و کاهش اختلافات زوجین نمونه‌ای از این راه‌کارها است. علاوه بر توجه به کفالت فکری، اقتصادی و خانوادگی، در احادیث متعددی به سلامتی جسمی زوجین اشاره شده است. چنان‌که پیامبر اکرم (ص) خطاب به ام‌سلیم که برای دیدن زنی جهت خواستگاری رفته بود، فرمودند تا سلامت جسمی او را مورد دقت قرار دهد (Ibn-Hanbal, 2001). این دسته از احادیث نشان‌دهنده آن است که سلامت جسمی نیز به اندازه سلامت روحی و عاطفی مورد توجه شارع بوده است. آزمایش‌های قبل از ازدواج که برای اطمینان از سلامت زوجین و فرزندان انجام می‌شود، در گذشته سابقه نداشته و در آیات و احادیث به حکم آن اشاره نشده است؛ به همین دلیل در میان فقهای معاصر در مورد جواز و لزوم آن اختلاف نظر وجود دارد.

بیشتر فقهای معاصر با استناد به دلایل قرآنی و حدیثی و عقلی، به الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج فتوا داده و برای اثبات دیدگاه خویش به دلایل متعددی همچون: وجوب پیشگیری از بیماری در آموزه‌های دینی، وجوب حفظ نفس به عنوان یکی از مقاصد شریعت، تضمین خوشبختی زوجین به عنوان یکی از اهداف ازدواج، ایجاد زمینه برای پرورش نسلی سالم و تحقق عمران و آبادی زمین به عنوان یکی از مقاصد شریعت استناد کرده‌اند. بدیهی است که انجام آزمایش‌های قبل از ازدواج یکی از راه‌کارهای اصلی تحقق اهداف و مقاصد مذکور است و بر اساس قاعده «مقدمه واجب، واجب است»، عمل به کاری که زمینه تحقق اهداف اصلی شریعت در ازدواج را محقق می‌کند، امری ضروری بوده و دیدگاه قائلان به الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج قابل پذیرش به نظر می‌رسد.

در مقابل، مخالفان به دلایل مختلفی در مورد جواز و ضرورت این دسته از آزمایش‌ها استناد کرده‌اند. از دلایل اصلی مخالفان آن است که با وجود ناکافی و محدود بودن، نتایج این دسته از آزمایش‌ها، غیرقطعی و احتمالی هستند و دلیلی قطعی برای کشف بیماری‌های زوجین نمی‌باشند؛ علاوه بر این، در مواردی با وجود رضایت‌بخش بودن نتایج آزمایش، انتقال بیماری به همسر یا فرزند مشاهده شده است که بیانگر ناکارآمد بودن این دسته از آزمایش‌ها است. بر فرض قطعیت نتایج

آزمایش‌های مذکور، به دلیل عدم اشراف علم پزشکی بر جهش‌های ژنتیکی و چگونگی انتقال اوصاف ارثی و بیماری‌های زمینه‌ای، نمی‌توان با اطمینان به این دسته از آزمایش‌ها حکم و الزامی بودن آن‌ها را پیش از ازدواج صادر نمود و یا آن‌ها را مبنای حکم قرار داد.

در نقد دلایل فوق باید گفت، در کمتر مسأله فقهی می‌توان به اطمینان و قطعیت حکم صادر کرد، به همین دلیل در مسائل متعددی، اصولیان و فقها، رسیدن به ظن راجح را برای بیان حکم کافی دانسته و در بسیاری از علوم نیز همین امر مبنای عمل قرار گرفته است. علاوه بر این، از نگاه فقهی منفی بودن جواب آزمایش، به معنای حرمت زوجین بر همدیگر نیست و تنها اطلاع از مشکلات همدیگر، زمینه تصمیم‌گیری آگاهانه و برنامه‌ریزی با مشکلات آینده را بیشتر می‌کند. همچنان‌که محدودیت تعداد آزمایش‌ها دلیل متقنی نبوده و زوجین به درخواست خویش می‌توانند با انجام آزمایش‌های بیشتر و تکرار آن در مراکز مجهزتر اطمینان بیشتری از نتایج آزمایش‌ها به دست آورند.

نقض حریم شخصی افراد از دیگر دلایل مخالفان بوده و معتقدند که الزام به انجام آزمایش موجب نقض حریم شخصی افراد شده و در صورت مثبت بودن پاسخ آزمایش، این امر به رسوایی و آسیب روحی وی منجر می‌شود. در نقد این استدلال نیز باید گفت که در صورت وجود بیماری، این امر بعد از ازدواج نیز مکشوف خواهد شد و در آن زمان پیامدهای ناگوار بیشتری خواهد داشت و بر اساس قاعده فقهی «جواز پذیرش ضرر کمتر برای دفع ضرر بیشتر»، ضمن وجود احتمال آسیب روحی افراد، با این وصف، عدم انجام آزمایش، موجب آسیب‌های بزرگتر خواهد شد که اجتناب از آن از نگاه فقهی نیز واجب است.

دلیل دیگر مخالفان آن است که هدف از ازدواج صرفاً فرزندآوری نبوده بلکه احساس خوشبختی و آرامش در میان زوجین است و الزام به انجام آزمایش، موجب نادیده گرفتن این هدف می‌شود. در نقد این استدلال باید گفت، آزمایش باروری جزو آزمایش‌های الزامی و اجباری پیش از ازدواج نیست و تنها به درخواست زوجین، این دسته از آزمایش‌ها صورت می‌گیرد و یا در صورتی که خویشاوندان نزدیک زوجین مبتلا به مشکلات باروری باشند به پیشنهاد پزشک و درخواست آن‌ها اقدام به انجام آزمایش‌های تکمیلی می‌گردد.

مخالفان انجام این دسته از آزمایش‌ها را مخالف با مبانی اعتقادی دانسته و معتقدند انجام آزمایش‌ها نشانه نارضایتی به تقدیر خداوند و گذاشتن شرطی برای ازدواج است که در دین بدان اشاره نشده و این امر موجب انجام محدودیت در ازدواج می‌شود در حالی که در دین به تسهیل امر ازدواج اشاره شده است. در پاسخ به این دلیل نیز باید گفت اگر بیماری را به عنوان تقدیر خداوند می‌پذیریم، باید دارو و شفای آن‌را نیز به عنوان تقدیر خداوند بپذیریم؛ همچنان‌که در احادیث به این امر اشاره شده است و ترک معالجه به برداشت اشتباه از دین تعبیر شده است. بر اساس قواعد فقه نیز، اگر امری موجب مصلحت عمومی شود، حاکم می‌تواند با استناد به عمومی انجام آن را الزامی نموده و اگر در موارد معدودی، عمل به مصلحت عمومی به مصالح فردی و جزئی، آسیب برساند، به دلیل اهمیت اجتماع، مصلحت عمومی مقدم می‌گردد.

با توجه به دلایل موافقان و مخالفان می‌توان گفت دلایل طرفداران الزامی بودن آزمایش‌های قبل از ازدواج با مقاصد شریعت و مصالح عمومی هم‌پوشانی بیشتری دارد و قانون‌گذار می‌تواند انجام آن‌را الزامی اعلام کند.

اخلاق پژوهش

با توجه به این که پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و از نوع تحلیل محتوا است، نکات مربوط به اخلاق در پژوهش از جمله امانت داری در استفاده از منابع، دقت در اسناددهی، صحت انتساب اقوال و دیدگاه‌ها، رعایت ارزش‌های اخلاقی در بیان آراء و گردآوری آن‌ها توسط پژوهشگران در نظر گرفته شده است.

منابع مالی

این مطالعه با هزینه شخصی نویسندگان انجام گرفته و در هیچ یک از مراحل انجام این پژوهش هیچ‌گونه منابع مالی دریافت نشده است.

دسترسی به داده‌ها و مواد

با توجه به روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای، داده‌های پژوهش حاضر، محرمانه نبوده و دسترسی به داده‌ها و محتوا آزاد است.

رضایت برای انتشار

نویسندگان برای انتشار این مقاله رضایت کامل دارند.

تصریح درباره تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، این پژوهش با منافع شخص یا سازمانی تعارض منافع ندارد.

References

- Ayatollahi, J. & Zare', A. (1385). The Necessity of VDRL Test on Marriage Counseling. *Journal of Iranian Journal of Obstetrics, Gynecology and Infertility*, 9(1), 15-18.
<https://doi.org/10.22038/ijogi.2006.5985>
- Ibn -Abi-sheybah, A. (1999). *Al-Adab*. Revision by Al-Gahwaji, M. Lubnan, Dar – Albashaer.
<https://shamela.ws/book/638>
- Ibn Abi-sheybah, A. (2015). *Almusannaf Fi Ahadith wa Alathar*, Revision by kamal yusuf alhat. Riyadh. Maktabah alrushd. <https://shamela.ws/book/333>
- Ibn Habban, M. (۲۰۱۲). *Sahih Ibn Hibban*, Research by Muhammad Ali Sonmuz, Khals AY Damir, First, Beirut. Dar Ibn Hazm <https://shamela.ws/book/537>
- Ibn e Hadid, A. (2014). *Premarital Tests before marriage (a comparative study between Sharia and Algerian family law)*. Master's thesis, Ghardayeh University. <http://dspace.univ-ghardaia.dz:8080/xmlui/handle/123456789/2990>

- Ibn-Hanbal, A. (2001). Musnad of Imam Ahmad bin Hanbal. Research: Sho'aib Al-arnout Adel Murshid and others. First. Beirut, Al-Risalah Publications. <https://shamela.ws/book/۲۵۷۹۴>
- Ibn-Rashed, M. (1983). Al-jame'. Research: Habibur Rahman Al-Azami, second, Pakistan, Majlis Al-Alami. <https://shamela.ws/book/5610>
- Ibn-Arabi, M. (2003). Ahkam al-koran. Dismissal and suspension: Mohammad Abd al-Qadir Atta, 3rd, Beirut, Dar al-Katb al-Alamiya. <https://shamela.ws/book/۱۴۶۴>
- Ibn-Majah, M. (۱۹۵۲). Ibn Majah's Sunan, Research: Muhammad Fouad Abdul Baqi, Beirut: Dar Ihya Al-Kitab al-Arabiyyah - Faisal Isa al-Babi al-Halabi. <https://shamela.ws/book/1198>
- Ibn-Manzur, M. (1414). Lisan U Al-arab. Third. Beirut, Dar Sader. https://archive.org/details/waq10576/01_10576/page/n3/mode/2up
- AbU-kilah, A. (2008). Medical examination before marriage and the jurisprudential provisions related to it from the perspective of Islamic jurisprudence. Mansoura, Al-Wafa Press. Alexandria Egypt - Dar Al-Fikr Al-Jami'I <https://noorlib.ir/book/info/۱۰۱۱۴۰/>
- Ashgar, O. (2000). Jurisprudential developments in marriage and divorce issues. Amman, Dar Al Nafaes. https://www.moswarat.com/books_view_519.html
- Esfahani, A. (2006). Prophetic medicine. Investigation: Mustafa Khader Dotmez Al-Turki. First. Dar Ibn Hazm. <https://archive.org/details/waq91111/mode/2up>
- Bukhari, M. (2012). Sahih Bukhari. First. Cairo. Dar Al-Taseel. <https://shamela.ws/book/1284>
- Basharat, M. (2019). Medical Passover before marriage, its concept, importance, and wisdom are among the comprehensive evidence and its fulfillment of the Magased of Sharia. <https://search.emarefa.net/detail/BIM-1177669>
- Baghawi, H. (2002), Maalam al-Tanzir fi tafsir al-quran. First, Beirut, Dar Ibn Hazm. <https://waqfeya.net/book.php?bid=3648>
- Bouhale, Al Tayeb. (2015). The condition of al-Fashah Al-Tabi Ali Al-Maqbein Ali Abram for our marriage contract is between mandatory and voluntary. Journal of the University of Algiers. 28 (57-78). <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1363807/8>
- Beyhaqi, A. (1989). Al-Sunan al-Saghir. Research: Abdul Moati Amin Qalaji. First. Karachi. University of Islamic Studies <https://shamela.ws/book/۱۲۴۱۵>
- Hafidi(1399). Conflict of religious behavior with health requirements During the Corona. iannual Journal of Comparative Studies on the Schools of Jurisprudence and its Principles. 3(1). 1-22. <https://doi.org/10.34785/J016.2020.514>

- Khalil, KH. (2005). Abridged by Allama Khalil, Research: Ahmad Jad, Cairo, Dar Al-Hadith. Researcher: Ahmed Jad, Cairo, Dar Al-Hadith. <https://waqfeya.net/book.php?bid=10780>
- Razi, m. (1418).al-mahsul fi 'elmo al-osol. research: Taha Jaber Fayaz Alwani, 3th. Beirut, Al-Risala Institute. <https://waqfeya.net/book.php?bid=853>
- Zahed, Z. (2020). Pre-marital examination in Islamic jurisprudence. International Journal of Advanced Academic Studies. 2(3).1-18. DOI: 10.33545/27068919.2020.v2.i3a.122 <https://www.allstudyjournal.com/archives/2020.v2.i3.A.122>
- Zuhayli, W. (2009). Al-tafsir o al-munir fi al'aqidah wa al-shari'ah wa al-manhaj. ١٠th. Damascus. Dar Al-Fikr. [https://archive.org/details/.](https://archive.org/details/)
- Sarakhsi, M. (1993). Al-mabsut. Beirut. Dar Al-M'arifah. <https://waqfeya.net/book.php?bid=2363>
- Samarkandi, N. (1993). Bahr Al-Ulum, Beirut, Dar Al-Kutub Al-Ilmiyya. <https://waqfeya.net/book.php?bid=4287>
- Samaani, A. (١٩٩٧). Interpretation of Al-Samani, edited by: Yasser bin Ibrahim and Ghanim bin Abbas, Awal, Riyadh, Dar Al-Watan. <https://waqfeya.net/book.php?bid=8468>
- Suyuti, A. (1990). Al-ashbah wa al-nazaer, first. Beirut. Dar Al-Kutub Al-'elmiyyah. <https://shamela.ws/book/21719>
- Shatibi, E. (1997). Al-muwafiqat, verified by: Abu Ubaidah Mashhour bin Al Salman Hassan, first, Dar Ibn Affan. <https://shamela.ws/book/11435>
- Shawkani, M. (1419). Irshad al-Fahul ElaThgig e al-Haq min 'ilm al-usul, research: Ahmad Azzo Inayah, first, Dar al-Kitab al-Arabi. <https://shamela.ws/book/11437>
- Shirazi, E. (1995). Al-MUHzzab fi fiqh e Imam al-Shafi'i, research: Sheikh Zakaria Amirat, first, Beirut, Dar al-Katb al;elamiya. <https://waqfeya.net/book.php?bid=921>
- Tabari, M. (2000). Jame al-Bayan fi Ta'awil al-Qur'an, research: Ahmad Mohammad Shakir, first, Beirut, Al-Risala Press. <https://shamela.ws/book/43>
- Aamili, M. (1389). Al- Luma'at al-Damashqiya, 9th, Qom, Dar al-Fakr. <http://lib.eshia.ir/10034/1/1>
- Abdullah, H. (2007). Madi al-Majhiyyah al-Majdah al-Hass al-Tabi before marriage, Alexandria, Dar al-Jamaa al-Jadidah for publication. <https://library.shjpolice.gov.ae/libero/WebOpac.cls?VERSION=2&ACTION=DISPLAY&RSN=1816&DATA=DJI&TOKEN=yrKuYVFmCh938&Z=1&SET=1>
- Omrani, Y. (2000), al-Bayan fi Madhhab al-Imam al-Shafi'i, research: Qasim Muhammad al-Nuri, first, Jeddah, Dar al-Manhaj. <https://shamela.ws/book/21721>

- Ghazali, M. (٢٠١٥). Al-Mustafi, min 'eilm al-Usul. Researcher: Naji Sweid, First, Beirut, Dar Al-Katb Al-Alamiya. <https://waqfeya.net/book.php?bid=10414>
- Ghanimah, S. and Safieh, B. (2016). Medical tests before marriage in Islamic jurisprudence and Algerian law, master's thesis, Mawloud Moammari Tizi Vozu University. https://www.elmizaine.com/2020/01/pdf_717.html
- Fassi, Allal. (1993). The purpose of Islamic law and its virtues, Najm, Rabat, Dar Al-Gharb Al-Islami. <https://noorlib.ir/book/info/86212/>
- Fayoumi, A. (١٩٨٧). Al-Masbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabeer, Beirut, Lebanese Publications. <https://archive.org/details/waq17422/17422p/mode/2up>
- Qurtubi, M. (1964). Al-Jaami' Li Ahkami Al-Qur'an, research: Ahmad Al-Bardoni and Ibrahim Atifish, 2th, Cairo, Dar Al-Katb al-Masriyyah. <https://shamela.ws/book/20855>
- Kilani, Faten Al-Boaishi. (2011). Medical examinations for married couples before marriage, Amman, Dar Al Nafais. <https://unissa.edu.bn/e-fihrist/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=14241>
- Akbari Gelvardi F, Teimory S, Rajaei A. (2022). The efficacy of mindfulness-based stress reduction program on disease perception in thalassemia patients. *Journal of Psychological Science*. 21(116), <https://doi.org/10.52547/JPS.21.116.1697>
- Malik, M. (2013). Al-Mutta, research: Kalal Hassan Ali, first, Beirut, Risala Nashrun Institute. <https://waqfeya.net/book.php?bid=9947>
- Muslim, M. (1995). Sahih e Muslim. Research: Muhammad Fouad Abdul Baqi, Beirut, Dar Ihya al-Trath. <https://waqfeya.net/book.php?bid=9947>
- Manawi, M. (1356). Faiz al-Qadir, Sharh al-Jamae al-Saghir, first, Egypt, al-Maktabeh al-Kabari. <https://shamela.ws/book/21660>
- Najjar, A. (1425). Medical examination before marriage in Islamic jurisprudence, Jamiat al-Mulk Saud magazine, Riyadh, number 17(25-64). <http://e-biblio.univ-mosta.dz/bitstream/handle/123456789/11264/>
- Nasa'i, A. (1930), Al-Mujtabi Min Al-Sunan (Al-Sunan al-Saghari), research: Abdul Fattah Abu Ghudeh, II, Aleppo, Almabu'at Al-Islamic Press. <https://shamela.ws/book/829>
- Nafisah, A. (2004). Medical examination before marriage, Journal of Al-Pakheeh al-Faqihia al-Mudamadan, year 16, 62 (57-83). <https://alfiqhia.com/ar/anafisa>

Rikos, Nikos; Giannadaki, Georgia-Konstantina; Spontidaki, Andromachi; Tzagkaraki, Marilena & Linardakis, Manolis, (2021), Health status, anxiety, depression, and quality of life of patients with thalassemia, 29, 1313- 1320. DOI:[10.1007/s10389-020-01241-y](https://doi.org/10.1007/s10389-020-01241-y)

Young, h. (2000) Guidelines for serological testing for syphilis. Sexually Transmitted Infections. 76 (5). 403- 405. doi: [10.1136/sti.76.5.403](https://doi.org/10.1136/sti.76.5.403)

Sinha, SP., & Mukergee, N. (1990). Marital Adjustment and Personal Space Orientation. *Journal of Social Psychology*, 130 (5), 633-639. DOI:[10.1080/00224545.1990.9922955](https://doi.org/10.1080/00224545.1990.9922955)

